

ZOEKTOCHT NAAR AARDEWERKFABRIEK

Een van onze lezers, Peter Plasschaert uit Den Haag, is op zoek naar gegevens over de NV Aardewerfabriek 'Holland', eens gevestigd te Hazerswoude. Daartoe roept hij de hulp in van de lezers van *STIELZ*.

Plasschaert kocht begin vorig jaar een beschadigd tegeltableau, waarop het fabriekscomplex van de 'Holland' is afgebeeld. Plasschaert heeft het tableau laten restaureren. En nu is hij op zoek naar documentatie over het bedrijf. Uiteraard heeft hij zelf pogingen ondernomen op het internet, maar dat heeft heel weinig opgeleverd: enkele advertenties, waarin opgeroepen wordt een aandeelhoudersvergadering bij te wonen, en een obligatie van het bedrijf uit 1913.

Informatie over dit bedrijf graag naar: Peter E. Plasschaert, Badhuisweg 121-A, 2597 JM Den Haag, 070-3227505, 06-55775500, e-mailadres: pe@plasschaert.nl.

STIELZ

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN WERKEND LEIDEN

€ 3,—

JAARGANG 25 NUMMER 2 juni 2014

Verkiezingsfestival in de Meelfabriek

Lakenhal presenteert nieuwe Leidse lakens

De lange weg van de peperbus

Authentieke gevel in Dwarskoornbrugsteeg

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale Erfgoed en wilt u graag het beroemde Leids Jaarboekje gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de Vereniging Oud-Leiden.

HISTORISCHE VERENIGING OUD LEIDEN

Opgericht 5 november 1902

De contributie bedraagt € 20,- per jaar; jongeren tot 25 jaar betalen slechts € 12,50. Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 o.v.v. "nieuw lid" bent u lid van de Vereniging Oud-Leiden.

Postbus 917, 2300 AX Leiden, www.oudleiden.nl

Op kamers in Leiden?

Bezoekadres:
Rapenburg 33, Leiden

www.s!swonen.nl

Je eigen thuis

Bouwbedrijf Paardekooper

Sedert 1881

In 1881 heeft Arie Paardekooper de fundamenten gelegd voor ons bouwbedrijf. Verweven met deze lange historie is de liefde voor het vak, vakmanschap, vertrouwen en natuurlijk altijd weer bouwen. Bouwbedrijf Paardekooper restaureert, renoveert en onderhoudt gebouwen.

- Lid van het NVOB
- Lid Bouwgarant
- Erkend Hoofdaannemer
- Erkend Leerbedrijf

Miening 41, 2381 GP Zoeterwoude
071-5801254
info@bouwbedrijf-paardekooper.nl

GERARD J. TELKAMP

historicus, redacteur, copywriter

opdrachtonderzoek & eindredactie

PUBLICATIEBUREAU KAMPONG

geschiedenis van
bedrijven, gebouwen en families

Tesselschadestraat 38-A,
2332 BL Leiden
071-5315747
gerardjtelkamp@hetnet.nl

Colofon

Stielz Jaargang 25 (2014) Nummer 2
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariaatsadres Stiel
Postbus 4021, 2301 RA Leiden. Tel. 071-5125877;
e-mail: info@stiel-leiden.nl. Nieuwe donateurs, die ons werk willen steunen, kunnen zich voor minimaal € 15 per jaar aanmelden. Bedrijfsdonateurs betalen minimaal € 50 met recht op een advertentie in dit blad. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op 10.39.391 (IBAN NL53INGB0001039391). Donateurs ontvangen het blad gratis. Losse nummers € 3,-.

Website Stiel:
www.stiel-leiden.nl

Redactie Stielz
Wibo Burgers, De Fruittuinen 70, 2132 NZ Hoofddorp, tel. 023-5632725, e-mail: wibo.burgers@wxs.nl. Stielz volgt de spellingregels van het Witte Boekje (Genootschap Onze Taal). De auteurs en de redactie hebben hun best gedaan de rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Waar dit om praktische redenen of op korte termijn niet mogelijk bleek, kunnen de rechthebbenden zich wenden tot de redactie van STIELZ.
© STIEL. Bijdragen uit dit blad mogen na toestemming van de auteur worden overgenomen met volledige bronvermelding.

Distributie
Mevr. N. Bavelaar, Hugo de Grootstraat 28,
2311XX Leiden, tel. 071-5149863.

Druk
Labor Vincit, Leiden, www.drukkerijlaborvincit.nl

Ontwerp omslag
Donna Smith

Lay-out
Grafisch Bureau Christine van der Ven,
www.christinevandervan.nl

Medewerkers aan dit nummer
Niek Bavelaar is 'huisfotograaf' van STIEL. Tel. 071-5149863; e-mail: njbavelaar@casema.nl. Henk Budel is bedrijfskundige en kunsthistoricus. Wibo Burgers is journalist en kunsthistoricus. Joop Gijsman is oud-onderneemer en penningmeester van STIEL. Gerard van Hees is voorzitter van STIEL. Herbert Mattie is Leids kunstenaar/ontwerper. Peter Plasschaert is penningmeester van de Stichting Haags Industrieel Erfgoed. Gerard Telkamp is historicus. Jan Werts is Europa-correspondent in Brussel.

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende Leidse bedrijven
Dieben BV Beheersmij

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden
G. van Hees, voorzitter, T. van Houten, secretaris, J.J. Gijsman, penningmeester, mr. H.J. Korthof-Matze, tweede secretaris, mr. ir. L. Barendregt, ir. P. Buring, drs W.B. Burgers, mr. J.J. Turenhout.

Ere-voorzitter: Ing. drs H.J. Budel

VAN DE VOORZITTER

DONATEURS

STIEL kan natuurlijk niet zonder haar donateurs. We kennen twee soorten, de particuliere en de bedrijfsdonateur. Bij deze laatste verbintenis krijg je er ook nog een mooie advertentie bij. De donateurs vormen de belangrijkste inkomstenbron van onze Stichting. STIELZ, het blad dat u nu voor u heeft, is onze belangrijkste uitgave. Als we de inkomsten en de uitgaven naast elkaar zetten, dan constateren we dat we te weinig donateurs hebben.

Het bestuur heeft dit jaar een folder gemaakt om nieuwe donateurs te werven. Elke nieuwe donateur is vooral een extra bron van inkomsten, omdat de drukkosten van STIELZ min of meer hetzelfde blijven. We hebben echter ook besloten om het donateurschap in prijs te verhogen. Voor € 15,- per jaar krijg je vier keer STIELZ, dat is voor ons prachtige blad een koopje. Het bestuur vindt dat er wel iets bij mag en verhoogt de prijs. Later dit jaar wordt iedereen geïnformeerd.

Vorige maand hielden we op vrijdag 23 mei onze donateursbijeenkomst. Eerst waren we, samen met de genodigden van andere historische verenigingen in Leiden, te gast bij het gemeentelijk museum De Lakenhal. We werden geïnformeerd over de bouwplannen van De Lakenhal, de renovatie en de nieuwbouw. Omdat we hebben moeten beloven hier niets over naar buiten te brengen, laat ik het hierbij. Het museum zal zelf uw nieuwsgierigheid op een later moment bevredigen.

Het tweede deel van de middag waren we te gast bij de kegelbaan van Herensociëteit Amicitia. Deze is gelegen achter Stadscfé Van der Werff aan de Steenstraat. De kegelbaan dateert van het begin van de vorige eeuw en zal met hulp van architect Kees Lau worden aangepakt en opgeknapt. Lau vertelde ons over de plannen. Vele donateurs waren er, net als de meeste bestuursleden van STIEL, nog nooit geweest. Ik wist niet eens van het bestaan. De meeste donateurs vonden het dan ook een unieke gelegenheid om de kegelbaan met eigen ogen te aanschouwen. Het bestuur is trots dat het dit voor haar donateurs heeft kunnen organiseren.

Gerard van Hees

Omslagfoto

Dit is een fotobewerking met als uitgangspunt een zwartwitfoto van het Van Nelle-Magazijn, dat in 1927 verrees aan de Aalmarkt in Leiden en helaas in 1976 werd gesloopt. De bewerking is van de Leidse kunstenaar/ontwerper Herbert Mattie. Hij heeft ermee het nachtelijk effect van de rode neonletters willen reconstrueren omdat er, voor zover hem bekend, geen kleurafbeelding van de in werking zijnde lichtletters bestaat.

Het Van Nelle Magazijn was een bijzonder voorbeeld van de architectuur van de Nieuwe Zakelijkheid. Het is dan ook zeer te betreuren dat dit staaltje van moderne industriële bouwkunst in Leiden verloren is gegaan. Mattie zou het mooi vinden als bij de nieuwe inrichting van de Aalmarkt iets zou komen dat herinnert aan het gebouw, bijvoorbeeld een kunstwerk of een ander permanent display.

INHOUD

- 4 Open Monumentendag 2014: reizen zoals vroeger
- 5 De Lakenhal presenteert nieuw Leids laken
- 7 Column Henk Budel
- 8 De lange weg van de Peperbus
- 10 Een nieuw museum in de Lage Mors
- 11 Verkiezingsfestival in de Meelfabriek
- 14 Melksanering op zijn Brabants: Gemert rond de jaren 50
- 17 Dwarskoornbrugsteeg toont authentieke gevel
- 19 Boek & Tijdschrift / Kortweg
- 21 Uit Leiden & Regio

OPEN MONUMENTENDAG 2014: REIZEN ZOALS HET VROEGER GING

Historisch treintje in Ouddorp.

Varend erfgoed bij de Meelfabriek.

De Sirena, Poolse Volkswagen.

Het gaat dus opnieuw gebeuren. Reizen zoals het vroeger ging. In een autobus uit de jaren vijftig, in een dampend stoomtreintje, aan boord van een gerestaureerd schip. Ook een propellervliegtug ontbreekt niet.

Dit alles en nog heel wat meer kunnen we beleven op Open Monumentendag 2014, die wordt gehouden in het week-einde van 13 en 14 september. Met aandacht voor reizen en vervoer verhaalt de Open Monumentendag over de dynamiek die daarmee gepaard gaat, de invloed die reizen heeft gehad op het aanzien en de inrichting van ons land en onze manier van leven. 2014, jaar van mobiel erfgoed en mobiliteit is mede aanleiding geweest voor de keuze van het thema: Op Reis.

Er zal van alles te bezoeken en te zien zijn tijdens de Open Monumentendag in het kader van Op Reis. Allereerst natuurlijk de monumenten die te maken hebben met het reizen via de weg, het spoor, het water en de lucht. Daarbij kan worden gedacht aan koetshuizen, tolhuizen, garages, stationsgebouwen, tramremises, scheepswerven, havenkantoren, veerhuizen, vliegvelden en hangars. Daarnaast zijn er de vervoermiddelen zelf, zoals klassieke auto's, bussen, vrachtwagens, (brom)fietsen en natuurlijk ook historische treinen, trams, schepen en vliegtuigen. Tot slot gaat het thema over de historische infrastructuur: oude wegen en paden, spoorlijnen, rangeerterreinen, (spoor)bruggen en kanalen.

Ruim driehonderd gemeenten zullen dit jaar weer deelnemen aan de Open Monumentendag. Gemeentelijke comités maken hun eigen programma, op de zaterdag, de zondag of in het gehele weekeinde. Alle opengestelde monumenten zijn op 1 juli a.s. bekend.

Klassendag

Op de vrijdag voor Open Monumentendag, vrijdag 12 september, is er ook dit jaar de Open Monumenten Klassendag, waarbij leerlingen uit de groepen 7/8 van basisscholen in het gehele land monumenten zullen bezoeken, voorafgaande aan een les in de klas.

Op donderdag 11 september wordt Open Monumentendag landelijk geopend in Lelystad. (Stichting OMD)

DE LAKENHAL PRESENTEERT NIEUW LEIDS LAKEN

De afgelopen maand heeft Museum De Lakenhal twee jubilea gevierd. Op 2 mei bestond het museum 140 jaar en op 8 mei was het precies 375 jaar geleden dat werd besloten tot de bouw van de oude 'Laecken-Halle', het monumentale gebouw van Museum De Lakenhal. Bij gelegenheid hiervan heeft het museum zes nieuwe collectiepresentaties gelanceerd. Daaronder die van het Nieuw Leids Laken.

Museum De Lakenhal is gevestigd in het vroegere pronkjuweel van architect Arent van 's Gravensande. Het was in de Gouden Eeuw het bruisende centrum van de internationale lakenhandel. Nu, 375 jaar na het besluit tot de bouw van de lakenhal, komt het museum met een nieuwe presentatie, die als titel kreeg Zeven Eeuwen Leids Laken. Daarin staat de ontwikkeling van Leiden als historische stoffenstad centraal. Van de 14^e-eeuwse ambachten via de industriële revolutie tot aan de laatste lakenfabriek, van de familie Krantz, die in 1977 de deuren sloot.

Dankzij de textielnijverheid werd Leiden in de vijftiende eeuw de grootste stad van Holland. In de zeventiende eeuw was Leiden het modernste en belangrijkste textielcentrum van de wereld. In de Gouden eeuw werden stoffen uit Leiden over de hele wereld verkocht. Dat gebeurde via de handelsmetropool Amsterdam, waarmee goede verbindingen bestonden over binnenwater. Grondstoffen als wol, katoen en zijde, en kleurstoffen uit Zuid-Europa, Noord- en Zuid-Amerika, kwamen op dezelfde wijze naar Leiden. Duizenden mannen en vrouwen maakten daarvan in thuisarbeid het beroemde Leidse Laken. Hun opdrachtgevers waren de rijke drapeniers.

In de loop van de achttiende eeuw overspoelden goedkopere stoffen, vooral uit Frankrijk, de internationale markt. De Leidse textielindustrie richtte zich vooral op de binnenlandse markt en op de Nederlandse koloniën. Begin negentiende eeuw veranderde het arbeidsproces. Door introductie van de stoommachine kwamen arbeiders te werken in grote fabrieken, met mechanische spin- en weefmachines. Na een periode van economische opbloei verloor Leiden de concurrentiestrijd. In de tweede helft

van de vorige eeuw sloot de ene na de andere textielfabriek de poorten. Ook Krantz, de grootste lakenproducent in ons land, vertrok in 1977, naar Limburg, om een jaar later alsnog failliet te gaan. Daarmee verdween het laken uit Leiden.

De tentoonstelling in het museum vertelt het verhaal van opkomst en verval in een boeiende presentatie. Ook wordt een hedendaagse interpretatie gegeven van de industrie door Atelier Van Lieshout.

Beeld

Speciaal voor Museum De Lakenhal maakte Atelier van Lieshout een gloednieuw beeld, getiteld *Vooruit* (2014), als centraal onderdeel van de tentoonstelling Zeven Eeuwen Leids Laken. Het beeld is weinig minder dan een aanklacht tegen de zware werkomstandigheden in de Leidse textielfabrieken. De mens gaat gebukt onder de machine, die staat voor maakbaarheid, productiviteit en voorspoed. Het beeld wordt opgenomen in de vaste collectie van het museum, de aankoop werd mogelijk gemaakt door een bijdrage van het Mondriaan Fonds.

Nieuw Leids laken

Ook probeert het museum de geschiedenis van het Leids Laken nieuw leven in te blazen door hedendaagse ontwerpers stoffen te laten maken op basis van oude ambachten en nieuwe technieken. In de periode tot 2017 werken vijf hedendaagse kunstenaars aan de ontwikkeling van een gloednieuwe wollen stof, die het oude keurmerk 'Leids Laken' zal dragen. Beeldend kunstenaar Christie van der Haak uit Den Haag kreeg als eerste de opdracht om Nieuw Leids Laken te ontwerpen.

Vijf jaar en vijf stoffen verder moet het resultaat van deze inspanningen een productielijn zijn die vanaf 2017 als Nieuw Leids Laken op de markt komt. Aan de stoffen en producten wordt een officieel keurmerk gehecht: een lakenloodje ontworpen op basis van het beeldmerk van het museum De Lakenhal. Vormgever Robin Stam, die ook de huisstijl van het museum heeft ontworpen en zich daarbij heeft laten inspireren door het historische lakenloodje, zal de commerciële versie van het loodje ontwerpen. De Lakenhal heeft inmiddels Leids Laken als officieel geregistreerd merk vastgelegd.

Ten slotte zal een familie-app 'Hoe het laken uit Leiden verdween' vol verhalen worden ontwikkeld. De Lakenhal krijgt ook een vernieuwde website. (Museum De Lakenhal)

ADVERTENTIE

Ouderwets Goed sinds 1967
www.schoutenverpakking.nl
 telefoon 071 576 34 34

EXPOSITIE VAN DE VASTE COLLECTIE
"WEET WAAR JE WOONT,"
 GREPEN UIT DE GESCHIEDENIS
 VAN LEIDERDORP

DEZE TENTOONSTELLING VOLGT IN
 GROTE LIJNEN DE ONTWIKKELING
 VAN LEIDERDORP VANAF DE EERSTE
 SIGNALLEN VAN BESTAAN TOT HEDEN.
 DE EXPOSITIE WORDT REGELMATIG
 AANGEPAST.

BURGY
 KLASSIEK BOUWEN

Zie voor binnengekomen actuele

informatie de website

www.stiel-leiden.nl

onder nieuws

COLUMN – HENK BUDDEL

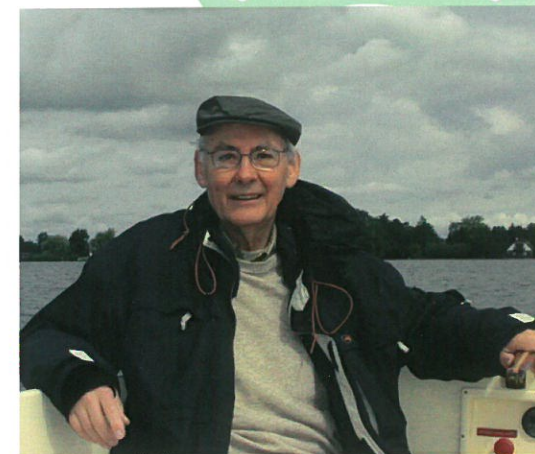
ZWAKSTROOM

Vorige maand probeerde ik mijn *smart* TV uit. Surfend met het lichte wuiven van mijn hand langs de zenders, kwam ik uit bij off-the-road-motorfilmpjes van mijn kleinzoon op YouTube. Ik moest eraan denken dat de NRC in 1859 over elektriciteit schreef dat dit interessante verschijnsel wel nooit tot praktische toepassingen zou leiden. Al in het begin van de 20^e eeuw overvleugelde dit "verschijnsel" wind, stoom en gas. Het onzichtbare en onbegrijpelijke van elektriciteit wekte nog wel drempelvrees. Geruststellend heette elektriciteit voor de deurbel daarom zwakstroom. Sterkstroom, met hogere spanning, diende voor aandrijving van machines en voor straatverlichting.

Sterkstroom was direct een wereldsucces en bracht de industriële revolutie in de hoogste versnelling. In bijvoorbeeld Leidse textielfabrieken kreeg elk getouw een eigen elektromotor en de centrale stoommachine verdween en daarmee verdwenen de eindeloos lange aandrijfriemen. Studentensociëteit Minerva kwam in 1895 met een ongekennde nieuwigheid, een kroonluchter met gloeilampen en booglampen. Het Amstelhotel in de hoofdstad bleef niet achter en installeerde in de hal een grote barokke kroon met nog veel meer lampen.

Nu, ruim een eeuw later, omvatten netwerken van 300.000 Volt ons werelddeel en op satellietfoto's van moeder aarde tekenen Europa en de Verenigde Staten zich af als gigantische verlichte spinnenwebben. Maar evengoed, de kroon in het Amstelhotel hangt er nog, op het gebied van sterkstroom zijn geen echt nieuwe vindingen meer gedaan. Alle veranderingen waren eigenlijk een kwestie van geleidelijke evolutie.

Zwakstroom veroorzaakte werkelijk verandering. Het belsysteem op zwakstroom voor huis,

tuin en keuken dat rond 1900 de ouderwetse tafelbel verving, bracht de toepassing van elektriciteit voor communicatie onmiddellijk in particuliere huizen. Steunend op succesvol wetenschappelijk onderzoek kwam wereldwijde communicatie door telegrafie, telefonie en radiotelegrafie in het eerste kwart van de twintigste eeuw op gang. In de dertiger jaren komt voor zwakstroomtoepassingen de term elektronica in zwang; aan het geruststellende voorvoegsel 'zwak' is dan geen behoefte meer. In 1930 veroorzaakt de eerste demonstratie van televisie een publieke sensatie, de vinding van radar in 1940 blijft lang een militair geheim maar verandert de oorlogvoering.

In 1949 hield ik, werkend als stagiair bij Philips in Eindhoven, een keer voorzichtig een transistor tussen mijn vingers. Een knoedeltje met drie draadjes, twee jaar daarvoor ontdekt in de Bell Labs in Amerika. Ik begreep dat dit onooglijk dingetje ongeveer hetzelfde kon als de twintig keer grotere radiobuis waar toen alle elektronica om draaide. Maar ik kon niet weten dat de transistor het begin vormde van een ontwikkeling die telefonie, telex, radio, en tv radicaal zou veranderen.

Toen rond 1970 de transistor met de andere componenten van de klassieke elektronica, zoals weerstanden en condensatoren, op microschaal kon worden samengebracht, was de microprocessor geboren. En daarmee ook de doorbraak van de computer, die nu voor bedrijven en al gauw ook voor gewone gebruikers ter beschikking kwam.

Uit computernetwerken ontstond het internet, eigenlijk ook een zwakstroomtoepassing die nu elk moment mijn kleinzoon als motorduivel over mijn TV-scherm laat scheren en miljarden aardbewoners via Facebook en Skype à la minute met elkaar verbindt.

DE LANGE WEG VAN DE PEPERBUS

Het is een lange weg geweest voor de Peperbus. Al weer een jaar of vijf geleden keerde zij terug op de oude standplaats, het Vrouwenkerkhof. En sinds kort is de vroegere trafozuil gemeentelijk monument geworden. In de bewogen geschiedenis van deze trafozuil en het behoud ervan heeft STIEL een belangrijke rol gespeeld. Mede aan de hand van publikaties in oude afleveringen van ons tijdschrift een blik op de historie van deze trafozuil.

De Peperbus tijdens haar verbanningsperiode.

De zuil is een zichtbaar restant van de elektrificatie van Leiden en herinnert aan industrialisatie en het opkomend economisch tij aan het einde van de negentiende eeuw, die gepaard gingen met tal van modernisering. Zij dateert uit de tijd van de inrichting van het distributienet voor elektriciteit. Door de uitbreiding van de Stedelijke Gasfabriek in 1907 met een elektriciteitscentrale aan de Langegracht kregen winkeliers en huishoudens elektriciteit. Vanaf 1907 verschenen in de stad de fraaie, gietijzeren zuilen als omhulling van de transformator, het schakelstation voor de verdeling van stroom over de verschillende laagspanningsnetten. De exacte plaatsingsdatum van de zuil aan het Vrouwenkerkhof is onbekend. De plek waar de zuil nu staat, is pas in 1922 vrijgekomen. In dat jaar is bij de verbreding van de voormalige Brandewijnsteeg tot de huidige Vrouwenkerkkoorstraat een aantal panden rond de voormalige O.L. Vrouwekerk gesloopt. Maar natuurlijk is het mogelijk dat de zuil eerder een andere plaats op het Vrouwenkerkhof had.

Aan het eind van het jaar 1924 heeft Leiden 224 transformatorstations, waarvan 46 in de vorm van een zuil. Tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw zijn transformatorzuilen in gebruik geweest. Daarna nemen transformatorhuisjes het over. Ook de Peperbus, zoals de zuil op het Vrouwenkerkhof werd genoemd, moet eind jaren zeventig, of toch zeker in 1986, buiten werking zijn gesteld. In 1986 vraagt het gemeentebestuur aan het toenmalige Energiebedrijf Rijnland de zuil gratis aan de gemeente over te dragen. Het energiebedrijf wil daaraan wel meewerken. Vanaf dat moment komt de discussie over het al dan niet handhaven van de lege zuil pas goed op gang.

Visueel vloeken

Zo zegt wethouder Bordewijk in die tijd als een reactie op een uitspraak van de Commissie Stedelijke Vormgeving, die de zuil wel "aardig" vindt, dat hij "de Peperbus op het Vrouwenkerkhof visueel vindt vloeken met wat er van de Vrouwekerk over is." De gemeente spreekt het ene jaar van een "exclusief en beeldbepalend object" en enkele jaren later over een "wezensvreemd element dat niet past bij de nieuwe inrichting van het plein."

In 1994 moet de Peperbus tijdelijk een andere plaats krijgen in verband met de voorgenomen grootschalige restauratie van de muurresten van het koor van de vroegere O.L. Vrouwekerk. Zij verhuist naar een plaatsje aan de Flemingstraat, in de schaduw van het 50kV-gebouw. Aan onderhoud wordt niets gedaan en dus slaat het verval toe. In september 1995 maakt STIEL bezwaren tegen de verplaatsing van de trafozuil in verband met de reconstructie van het Vrouwenkerkhof. De vereniging en de buurtbewoners zijn er steeds van uitgegaan dat de Peperbus op haar oude plaats zou terugkeren. Maar al snel bleek dat er helemaal geen plaats was voor de Peperbus. Dankzij een oplettende buurtbewoner kon nog op het nippertje een bezwaarschrift worden ingediend. Dat werd afgewezen, maar wel kwam er een handreiking van de kant van het gemeentebestuur. B&W waren bereid om met STIEL in overleg te treden over een goede locatie voor herplaatsing van de trafozuil. Daarbij dacht STIEL vooral aan vroegere locaties van trafozuilen zoals de Vismarkt. Ver genoeg van de historische fontein af om daar niet mee te concurreren en precies daar waar de straat gaat oplopen naar de Visbrug. Een alternatief: een plek bij het begin van het Rapenburg, naast de 'Gijselaarsbank'.

Noodklok

Intussen gaat het slecht met de Peperbus. Waar onderhoud blijft ontbreken, schrijdt het verval voort. Voor de Peperbus dreigt de ondergang. STIEL blijft aandringen op herstel en terugplaatsing van de trafozuil. In maart 2007 luidt STIEL de noodklok. De oproep om de oude trafozuil te redden blijft niet zonder resultaat. Bij nieuwe plannen voor het Vrouwenkerkhof zou herplaatsing van de Peperbus meegenomen worden. En er blijken ook buiten Leiden belangstellenden voor de trafozuil. Maar in de winter van 2007 kon STIEL trots melden: de Peperbus komt terug op het Vrouwenkerkhof!

Twee jaar later is het dan zover. De oude zuil is geres-toureerd door de Leidse smederij Van de Geijn en wordt in januari 2009 herplaatst op het Vrouwenkerkhof. Daarmee is een lang gekoesterde wens van de buurtbewoners en van STIEL vervuld.

In Leiden is naast de Peperbus nog slechts één transformatorzuil bewaard gebleven. Die staat aan de Lange-gracht en is afkomstig van het Rapenburg. In 1985 is deze zuil verplaatst naar de Langegracht en sindsdien doet hij voornamelijk dienst als reclamezuil voor aanplakbiljetten. De Peperbus vormt een zeldzaamheid voor het straatbeeld van Leiden, waarbij haar oorspronkelijke locatie haar nog meer bijzonder maakt, aldus het Leidse monumentenregister. (W.B.)

De Peperbus nu!

MOBIEL ERFGOED IN LEIDEN EEN NIEUW MUSEUM IN DE LAGE MORS

Sinds kort heeft het Morskwartier in Leiden-West een echt museum. Niet over de geschiedenis van de Mors. Het gaat om het Nationaal Ambulance & Eerste Hulp Museum. Het is sinds 2012-2013 gevestigd in het nieuwe hoofdkantoor en de vestiging Leiden van het Regionaal Ambulance Vervoer (RAV) Hollands Midden. Je kunt het museum vinden aan de Vondellaan 41-43, tussen de IJshal en de Mercedesgarage (de vroegere LIAM). Nog geen tien minuten lopen van het Centraal Station. Openingstijden de tweede en vierde woensdagmiddag van elke maand van 14 tot 17 uur. Toegangsprijs 3,50 euro voor volwassenen. Groepen en kinderen korting. Rondleiding mogelijk.

De stichting Nationaal Ambulance- en Eerste Hulpmuseum heeft voor een presentatie van een doorsnee en van de hoogtepunten uit haar collectie onderdak gevonden in Leiden. De kern wordt gevormd door de verzameling van de Groningse GGD-arts C.A.E. Volckmann. Vandaar dat het museum tussen 1989 en 2000 te bekijken was in Winschoten. Tussen 2004 en 2007 was de collectie tentoongesteld samen met die van het Nederlands Politiemuseum in Apeldoorn. Pas in 2012-2013 werd in Leiden een nieuwe behuizing gevonden. Voorzitter van het stichtingsbestuur is Hans Waldeck. In april 2013 verscheen zijn boek *"Een ziekenauto verdient een bloemenslinger"*, over de geschiedenis van veelzijdige ziekenvervoerders in Leiden en de Duinen Bollenstreek. Aan de balie is bovendien voor het luttele bedrag van vijf euro te verkrijgen het prachtige boekje *Van ziekenkoets tot ziekenwagen. Ambulances in beeld (1906-1945)*, met onder meer één prachtige foto uit 1949 van de binnenplaats van de brandweer aan de Langebrug in Leiden met de A-Ford (1929) en zijn opvolger bij de Leidse Eerste Hulpdienst (EHD), de nieuwe Studebaker 2R5 (1949). Coauteur is wederom de gepensioneerde chirurg Hans Waldeck, die op 18-jarige leeftijd al "broeder" was op de ziekenauto's van de Eerste Hulpdienst van de gemeente Leiden.

Wat is er allemaal te zien? Onder andere een unieke collectie hulpvoertuigen op wielen uit de laatste eeuw en historisch materiaal voor Eerste Hulp Bij Ongelukken (EHBO). Bijvoorbeeld de oudste nog behouden Nederlandse zie-

kenauto, een Studebaker uit 1950, een Ford Taunus Transit (1966), een Citroënbuysje (met de bekende "ribbels") uit 1963, een Volkswagenbusje uit 1966 (de zogeheten spijltjesbus), een Mercedes Benz 200D ambulance uit 1966 en de eerste Honda motorambulance uit 2000. De collectie rijdend ("mobiel") erfgoed is eigenlijk nog groter; een deel van de collectie staat in depot in Den Haag. Een aantal belangrijke en unieke voertuigen is opgenomen in het Nationaal Register Mobiel Erfgoed.

Daarnaast valt onder meer een zogenaamde Raderbrancard (een brancard op twee grote wagenwielen) te bewonderen, een type dat vanaf 1872 in gebruik is geweest. Ook is er een fietsbrancard uit 1920. In de categorie meldapparatuur is er een complete meldkamer (telefooncentrale) van de GGD. In vitrines bevindt zich ook een heel grote collectie miniatures (speelgoedautootjes) van ziekenauto's.

Op de verdieping (eventueel met traplift te bereiken) is een uitgebreide historische verzameling van beademingsapparaten, bloedsomloop- en zuurstofapparatuur en oefenpoppen.

Natuurlijk zijn er hier en daar diverse nogal enge voorwerpen en objecten. Wat dacht de lezer van een negentiende-eeuwse lijkenprikker? Maar voor mij vormde de grote charme van het museum toch wel een tiental draagbare couveuses, waaronder houten couveuses met glazen deksels. Verwarming gebeurde met hete kruiken in laadjes onderin. Hier en daar liggen babypoppen van hun historisch huisje te genieten. Kortom, alleen al voor bezichtiging van deze reiscouveuses is het Nationaal Ambulance en Eerste Hulp Museum een bezoekje waard.

Leiden Museumstad kan bogen op ten minste zes forse musea met nationale uitstraling: Naturalis, Volkenkunde, Oudheden, Lakenhal, Boerhaave, Sieboldhuis en eigenlijk ook de Hortus Botanicus. In de categorie kleine musea op basis van particulier initiatief was het tot nu toe komen en vooral gaan: het Wagenmakersmuseum, het Drukkerijmuseum, het Modelbouwmuseum, het Pijpenkabinet. Het is te hopen dat het Nationaal Ambulance en Eerste Hulp Museum, dat geheel drijft op vrijwilligers, een langer leven beschoren is.

Gerard J. Telkamp

VERKIEZINGS- FESTIVAL IN DE MEELFABRIEK

Om de opkomst te stimuleren had de gemeente Leiden bij de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 2014 een aantrekkelijk lokmiddel bedacht. De met stempas en legitimatie gewapende burger kon in plaats van de gebruikelijke stembureaus nu op tal van originele locaties zijn of haar stem uitbrengen. Bijvoorbeeld in de hal van het Rijksmuseum van Oudheden, in het Academiegebouw, in het Kunstcentrum Haagweg Vier (de voormalige Leidse Ambachtsschool), enz. Op die speciale locaties waren allerlei activiteiten en exposities. In het kader van dit Leids Verkiezingsfestival was ook de Meelfabriek uitverkoren om "stemmen te trekken". Zoals de trouwe lezers van *StielZ* en andere liefhebbers van industrieel erfgoed weten, is dit complex van dertien gebouwen aan Zijlsingel en Oosterkerkstraat, dat grotendeels leegstaat sinds de sluiting van de fabriek (toen onderdeel van het Meneba-concern) in 1988, mede door lobbywerk van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL) uiteindelijk in 2000 aangewezen als Rijksmonument. In de monumentale fietsenstalling aan de Oosterkerkstraat hadden ooit de kunstenaars van de Grafische Werkplaats de Bange Duivel hun atelier. Sinds kort biedt het gebouwde huisvesting aan non-profit instellingen die zich met de bebouwde en onbebouwde omgeving van Leiden bezighouden, zoals het Stadslab Leiden, de Vrienden van het Singelpark en het Rijnlands Architectuurcentrum RAP. Het Stemmen "in de Meelfabriek" werd helaas niet meer aangeboden bij de verkiezingen voor het Europees Parlement op 22 mei 2014, maar wie weet mogen we over vier jaar een keer in het dan heel misschien echt gerenoveerde eigenlijke fabriekscomplex stemmen, in een silo of zo...

Beloning voor een kleine honderd belangstellende stemmers met nog wat extra vrije tijd was een rondleiding 's middags door de Meelfabriek. Een buitenkansje om naast de jaarlijkse bezichtigingsmogelijkheid tijdens de Open Monumentendagen weer eens een blik te werpen op een van Nederlands grootste industriële monumenten, N.V. Meelfabrieken De Sleutels van de familie De Koster. Daar werd begin jaren vijftig van de vorige eeuw nog een vijfde van het Nederlandse broodmeel gemalen. De belangstelling was zo groot, dat het aantal rondleidingen verdubbeld werd. En zo liepen we met meer dan dertig excursiedeelnemers onder leiding van gids Otto

door en langs de Miagmolen, de Riffelkamer, de Losserij en de Pelleteer en een van de vier Silogebouwen door het complex, dat nog steeds op definitieve herontwikkeling wacht in de gedaante van het ontwerp van de Zwitserse architect Peter Zumthor, in opdracht van Meelfabriek C.V., een samenwerkingsverband van V.O.F. Meelhatten en de Leidse studentenhuisvester SLS Wonen. Een op de muur geschilderd kunstwerk van Maurice Braspenning bevatte Zumthors kop. Dit object was overgebleven van een in opdracht van de Lakenhal vorig jaar september in het complex gehouden tentoonstelling. Ook waren er nog al dan niet ludieke sporen te zien van de feestweek die de studentenvereniging Minerva in het complex mocht houden ter gelegenheid van haar veertigste lustrium. Er valt veel op te knappen in het complex, dat er door leegstand bepaald niet op vooruitgaat.

We kwamen langs de oudste gedeelten van rond 1900 met sierlijke gietijzeren zuiltjes, langs de originele paddestoelen-draagconstructies, door nieuwe zakelijkheid ademende jaren dertig hallen en letterlijk het hoogtepunt was natuurlijk enkele honderden treden omhoog de beklimming van het hoogste punt met dakterras bij de betonnen kubus met de symbolen van Meelfabriek de Sleutels. Hier viel in het voorjaarszonlicht te genieten van het weidse uitzicht tot Zoetermeer en Wassenaar. En nu is het wachten op de bouw en inpassing van die beloofde appartementen, om maar niet te spreken van kunstenaarsateliers, een café-restaurant, fitness- en wellness-ruimte enz... Tenslotte beloofde begin dit jaar eigenaar-projectontwikkelaar Ab van der Wiel (niet geheel voor het eerst) de definitieve verbouwing nog dit jaar te beginnen, althans de bouwvergunning vóór 3 november aan te vragen (omdat anders de gemeente Leiden haar garantie op leningen van de Triodos Bank en het Nationaal Restauratie Fonds intrekt). Laten we hopen dat dit keer van uitstel geen afstel komt.

Diverse deelnemers aan de toer hanteerden de digitale camera voor privérapportages. Een van hen was bereid voor *StielZ* een aantal foto's af te staan, de in de Leidse Merenwijk wonende Josca van Schoonhoven. Niek Bavelaar, de immer actieve huisfotograaf van STIEL, was van de partij bij het stembureau om "actiefoto's" te verzorgen. Door de twee series van Bavelaar en Van Schoonhoven te combineren ontstond een fotoparade met een aantal momentopnamen van de Toestand van de Meelfabriek. De bij- en onderschriften zijn van de hand van architect Reinier Verbeek, die zich zowel privé als ten behoeve van STIEL in het verleden intensief bezighield met plannen voor herbesteding.

Gerard J. Telkamp

De kolommen onder de graansilo's met daartussen de trechters. De oppervlakte in betondoorsnede van deze kolommen is net zo groot als de wanden van de silo's erboven.

Boven op de meelsilo's, het cellendek.

De onderkant van een der meelsilo's in het zakkenpakhuis.

Een blik vanuit het ene molengebouw naar het andere. Op deze vloeren stonden alle machines, die het graan verwerkten tot meel. In het achterste (nieuwste) gebouw klink- en boutconstructies naast elkaar. Massief houten vloeren op staalconstructies en eromheen gevels van hollands baksteen met modernistische stalen bandramen.

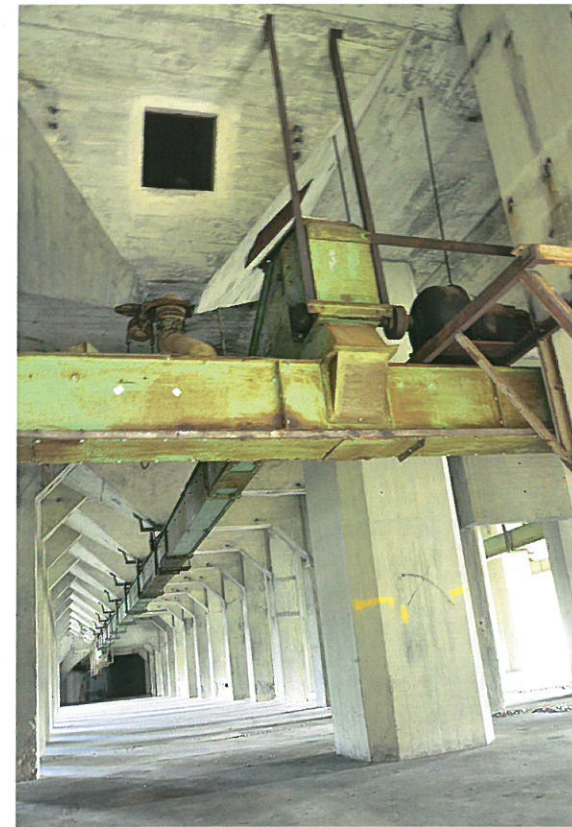
De dubbele glijgoot voor volle meelzakken in het zakkenpakhuis. Deze goot in de vorm van een dubbele schroef had op iedere vloer twee kanten (een rode en een blauwe). Op de begane grond kwam iedere kant in een vrachtauto uit. De goot werd ook gebruikt door werkers die snel beneden wilden zijn bij de pauze. Je moest dan wel zeker weten dat er een vrachtauto onder stond en dat die hoog opgeladen was, anders maakte je een lelijke smak. Op de achtergrond de achthoekige kolommen met de verbreding aan de kolomkop, die leidde tot de naam paddestoelvloeren.

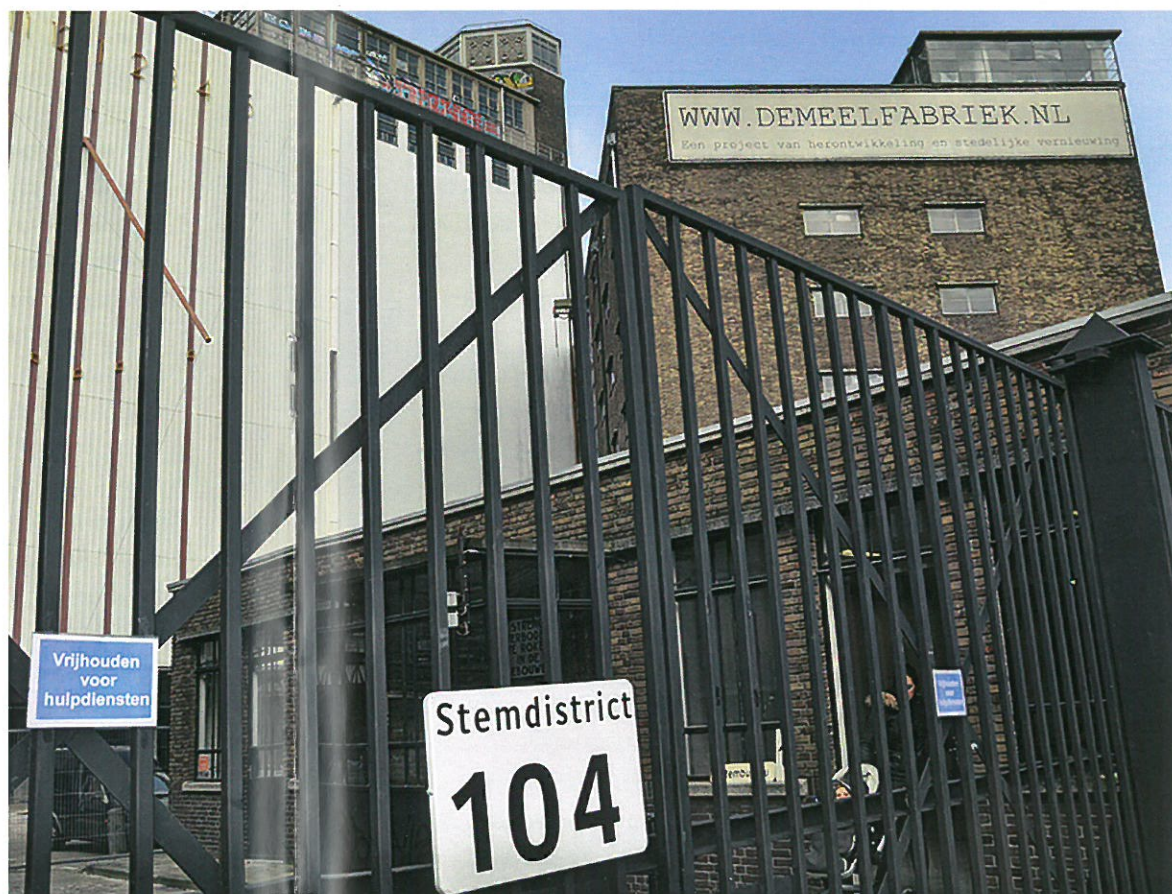
In de schoonmakerij werd graan naar boven getransporteerd via deze schepbakjes in houten kokers. Aan de voorzijde zijn de houten kokers verwijderd en zie je de lege bakjes op weg naar beneden. Dit gebouw had dezelfde houten vloeren als de molengebouwen, maar de draagconstructie was gewapend beton.

Op ruim veertig meter hoogte, bovenop de meelsilo's, het cellendek. Op de achtergrond het cellendek van de graansilo's.

De trechters op de begane grond. De trechters vormen de onderkant van de graansilo's. Hier stroomt het graan via ronde buizen in de horizontale stalen transportbuizen. Daarin liep een ketting met uitsteeksels, die het graan horizontaal vervoerde. Het geheel werd aangedreven door een elektromotor, rechts op de foto. Ook is het openstaande mangat te zien. Als het graan te nat was, wilde het nog wel eens een boog vormen en niet uit de silo komen. Het gebeurde dan dat het mangat werd geopend om met een stok een stuk van de boog kapot te prikken. Een gevaarlijke klus. Verder was het mangat voor inspectie en het schoonmaken van een lege silo.

Hek en fietsenstalling op de voorgrond. Op de achtergrond links de meelsilo's en rechts het zakkenpakhuis.

Een vloer van het zakkenpakhuis met op de achtergrond de onderkant van een eerste vorm van een meelsilo. De meelsilo is een Leidse uitvinding. Tot die tijd werd meel altijd in zakken verpakt, vervoerd en opgeslagen. Tegenwoordig wordt meel in de westerse wereld heel veel uit silo's per tankauto vervoerd.

MELKSANERING OP ZIJN BRABANTS: GEMERT ROND DE JAREN VIJFTIG

Naar aanleiding van mijn artikel in het maart-nummer van *Stielz*: "Hoe de melkslijters hun problemen oplosten: Strijd om de melksanering in Leiden in de jaren vijftig" ontving ik een uitvoerige reactie van dr Jan Werts. In overleg met de redactie van *Stielz* en de auteur mag ik deze brief als ingezonden stuk ter grootte van een beknopt artikel voor een breder publiek presenteren.

Het hier vrijwel ongewijzigd relaas biedt een inkijkje in de doorvoering van de melksanering op dorpsniveau. Een

"Ik heb het artikel over de melksanering in Leiden met veel belangstelling en ja, soms zelfs met ontroering gelezen en ik zal je zeggen waarom. Mijn ouders Godefridus Werts en Ardina van Erp hadden een zuivelhandel 't Melkhuis, een familiebedrijf sinds 1832. De winkel was verknoopt met onze woning, meteen daarachter lag de boerderij. Gelegen in het centrum van Gemert, honderd meter van het marktplein tussen het eeuwenoude kasteel van de *Paters van de Heilige Geest* en Klooster Nazareth van de *Zusters Franciscanessen*.

Hoe verliep de melksanering in een Oost-Brabants dorp met ruim tienduizend inwoners? Dat ging toch anders dan in een stad als Leiden. Uit mijn kinderjaren herinner ik mij

onverwachte en leerzame voetnoot vormt de klandizie van de net als de Brabanders katholieke Zuidoost-Molukkers, gedemobiliseerde KNIL-militairen en hun gezinnen.

Dr Jan Werts is geboren en getogen in Gemert, een kerkdorpengemeente in Oost-Brabant ten noorden van Helmond met anno 1950 nog geen tienduizend inwoners. Zijn journalistieke carrière overspant al meer dan vijftig jaar. Hij was onder meer werkzaam bij de *Haagsche Courant*, correspondent in Washington DC en hoofdredacteur van het grootste agrarische tijdschrift *Oogst*. Hij specialiseerde zich in Europese landbouwzaken en Europese integratie. Hij promoveerde in 1991 aan de Vrije Universiteit Brussel op de Europese Raad (Raad van Europese Staatshoofden en Regeringsleiders). Hij woont en werkt al tientallen jaren in Brussel/Vlaanderen, is al vele jaren zelfstandig Europa-correspondent, als Nederlands media-correspondent geaccrediteerd bij de Europese Unie in Brussel.

dat woord 'melksanering'. Jouw gedetailleerde artikel bevat elementen die ik nu echter begrijp. Gemert en de drie omliggende kerkdorpen werden voor de oorlog bediend door, ik schat, veertig procent melkventers van de Coöperatieve Stoomzuivelfabriek *De Eendracht*. Het resterende zestig procent was in handen van melkveehouders die als zelfstandige slijter opereerden en elkaar in weer en wind met dezelfde melk beconcurrerden. Wij waren de enigen die bovendien een zuivelwinkel hadden.

Na de oorlog was het niet meer toegelaten de melk van de koe direct beroepsmatig te leveren aan de consument. Gevaar voor tbc (tuberculose) e.d. Er kwam er een overgangsregeling voor de zelfstandige slijters met een eigen veestapel. Zij moesten ervoor tekenen echt alle eigen 'boerenmelk' voortaan aan de melkfabriek te leveren. Onder die conditie mochten zij doorgaan als 'zelfslijtend melkveehouder' die alles afneemt van de zuivelfabriek. Ieder jaar moest, zo herinner ik mij, papa als melkveehouder die vergunning bij het Bedrijfschap Zuivel in Tilburg laten verlengen.

Vaag herinner ik mij avondlijke vergaderingen bij ons thuis waar de melkslijters uren bijeenzaten om Gemert te verkavelen. Ik neem aan dat tussen hen en *De Eendracht* al een 40/60 regeling of zoiets was gesloten. Zodat het er nu om ging de zestig resterende procenten van de bevolking over

een zestal tot achttal melkslijters te verdelen. En dit zodanig, dat ieder een aaneengesloten melkwijk had. Kennelijk is dat goed gelukt, want ik heb nooit vernomen van enig probleem. Dat moet zich hebben afgespeeld in 1947/1948, schat ik.

Molukkers als klanten

So far so good, maar rond 1950, zodra Nederland 'Ons Indië' kwijt was, kwamen duizenden voormalige KNIL-militairen (waaronder Molukkers en Ambonezen) die allemaal beslist geen Indonesiër wilden worden, naar Nederland¹. Gemert, een groot rooms-katholiek boerendorp met textielindustrie en veel grote (vaak arme) arbeidersgezinnen, zuchtte onder de naoorlogse woningnood. Dat was echt erg, al die jonggehuwden die overal soms met kleine kinderen getrouwd zaten en hun privacy wel konden vergeten. Gemert had destijds een erg actieve burgemeester, De Bekker. Hij kreeg het in mijn herinnering voor elkaar dat de gemeente Gemert een groot extra contingent woningwetwoningen mocht bouwen. De voorwaarde was dat het dorp dan ook, ik schat, 140 KNIL-gezinnen zou accepteren, waarvoor dan eveneens huizen werden gebouwd, zou accepteren.

Zoiets zou vandaag vanuit de overheid en het middenveld begeleid worden, maar toen niet. Gevolg: noch de venters van *De Eendracht* noch de melkslijters hadden er zin in die 'KNIL-wijk' te gaan bedienen. Wat voor gespuis zouden zij daar wel aantreffen? Maar: het moest. En zo herinner ik mij wéér avondlijk beraad bij mij thuis. Daar is (ik lag op dat moment al lang in bed) de KNIL-wijk (waarschijnlijk onder het genot van een borrel) zó verdeeld, dat iedere slijter circa 25 'KNIL'-families bij zijn klantenkring kreeg. Later bleken het werkelijk de aardigste en vriendelijkste mensen te zijn die je maar kunt voorstellen. Ze kochten niet op de pof, zoals veel armere 'echte' Gemertenaren, vaak een plaag voor de middenstand. De bewoners van de KNIL-wijk bleken 'oppassende mensen', met veelal een vast maandinkomen, vaak werkzaam op de nabijgelegen luchtmachtbasis Volkel.

't Melkhuis in later jaren

En verder? Ik heb na de lagere school als oudste van de twaalf Wertsjes nog een aantal jaren bij mijn ouders volop

in dat bedrijf gewerkt. Vervolgens heb ik dat gecombineerd met de HBS in Helmond. Mijn broer Ad nam later de zaak over. Inmiddels was 't Melkhuis omgebouwd tot een grotere *Végé Supermarkt*, terwijl de melkwijk een SRV-wagen kreeg. Tragisch genoeg werd mijn inventieve broer, een echte ondernemer en tegelijk de oprichter van de PvdA in Gemert, ernstig ziek en overleed hij op zijn 48°. Jarenlang is de winkelruimte vervolgens verhuurd. Juist dit voorjaar is schoonzus Anita Werts daar weer zelfstandig begonnen. Nu niet meer met melk, boter, kaas en eieren, maar een winkel vol babyartikelen, kinderwagens, kinderkleding e.d.

Zodra jij, Gerard, onlangs het woord 'melksanering' liet vallen, realiseerde ik mij ineens dat zoiets in mijn ouderlijk huis destijds eveneens is geregeld. Ik had over 'melksanering' zestig jaar geleden voor het laatst gehoord. Het verliep in Gemert geluidloos, want klachten heb ik nooit vernomen. Begrijpelijk, met zes tot acht slijters is zoiets makkelijker te regelen dan met de 140 rivaliserende slijters in Leiden die jij in de archieven aantrof. In de sleutelstad waren die slijters dan ook nog van uiteenlopende religie en politieke strekking. Bovendien telde Leiden destijds dagbladen van uiteenlopende strekking, zo maakte ik uit jouw artikel op. Allemaal belangrijke verschillen met het kleinere destijds homogeen katholieke Gemert. Kapelaan Van Mill was daar adviseur van de coöperatieve melkfabriek. Bij een conflict trad hij als gezaghebbend geestelijke bemiddelend op. Bij de melksanering is die kapelaan niet betrokken geweest.

Molukkers in de katholieke kerk

Ten slotte een anekdote over die KNIL-families. Zij stonden bekend als zeer gezagsgetrouw en zo gedroegen zij

¹ Het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) was het Nederlandse koloniale leger. Het KNIL heeft bestaan van 1830 tot 1950. In tegenstelling tot de Koninklijke Landmacht die onder het Ministerie van Oorlog of later Defensie viel, ressorteerde het Nederlands-Indische leger onder het Ministerie van Koloniën. Het KNIL telde voornamelijk beroepsmilitairen vaak van Indische afkomst. (Door auteur overgenomen van Wikipedia)

zich ook wel. "Dat is ze in Indië eeuwenlang door de Nederlandse kolonisten ingehamerd," zei mijn vader eens. En toch kwamen zij één keer in opstand. Vroeger gingen meisjes en vrouwen in ons dorp allemaal met een hoedje of tenminste hoofddoek op zondags naar de kerk. De uit Indië gearriveerde vrouwen kenden die gewoonte niet. Zij hadden daarom geen zin om elke zondag een dergelijk raar hoofddeksel op te gaan zetten. Aan de andere kant dreigde

de pastoor ze de Heilige Communie te weigeren, zouden zij blootshoofds komen. Wat te doen? Verrassend genoeg gaven de 'importdames' niet toe. Een delegatie trok naar pastoor Van den Heuvel. Die was tegen dit onverwachte vrouwelijke bezoek niet opgewassen. De pastoor gaf toe. Wat in die tijd, gezien zijn anders onaantastbare gezag, toch wel bijzonder was."

Jan Werts

Noot van de eindredactie

Van de groep Molukse militairen en hun gezinnen, totaal 12.500 personen, die in het eerste halfjaar van 1951 op elf schepen in Nederland arriveerden, was 93 % protestants, 4 % rooms-katholiek en 3 % islamiet. De kleine katholieke minderheid kwam uit de Zuid-Oost-Molukken en werd ruimtelijk gescheiden in woonorden en woonwijken in Zuid-Oost-Nederland gehuisvest in Brabantse en Limburgse plaatsen als Mill, Montfort, Nistelrode, Echt en dus ook Gemert. Zie website van Museum Maluku. (GJT)

Voor een ontroerend inkijkje in de integratie van "Indië" (Molukkers en Indo-Europese repatrianten die in Nederlands-Indië met de Nederlanders hadden samengewerkt) in de Gemertse gemeenschap, zie op de website www.heemkundekringgemert.nl het verhaal van Ties van de Werff: "Senang in Gemert: Integratie van twee kanten". (GJT)

Met bijzondere dank aan Jan Werts voor deze onverwachte en bijzondere vorm van samenwerking.

Gerard J. Telkamp

ONBEKENDE MIDDELEEUWSE WERKGEVEL ONTDEKT DWARSKOORNBRUGSTEEG TOONT AUTHENTIEKE GEVEL

Recent werd een antieke werkgevel ontdekt die open en bloot in het straatbeeld is te zien. Hoewel vele ogen de gevel hebben gezien, was het bijzondere karakter van het pand tot voor kort niet bekend bij de gemeente en menig geschiedenisvorser. Het pand zou minimaal als een gemeentelijke monument moeten worden bestempeld. Het bezit een aantal belangrijke elementen die zeker de moeite van het beschermen waard zijn.

Hijsluiken en kelderingangen

Huizen die geen achterhuis konden hebben vanwege het geringe grondoppervlakte, werden dan hoger om die scheiding van wonen en werken te realiseren. Het wonen kon dan op de bovenverdieping(en) en beneden het werken; de drukker met een lettergieterij achter en aan de voorkant de verkoop, de bakker die voor de winkel had en achter de bakkerij, de hoedenmaker die voor verkocht en achterin produceerde. En productie was er rond 1600 in de stad volop. De huizen waren op wat uitzonderingen na ingericht voor die handel en nijverheid. Om een stukje Breestraat te nemen – waarover straks meer – waren schoenmaker, pasteibakker, apotheker en lakenbereider elkaars burens en werkten allen 'thuis'. Als buur kon er ook een vervuilende industrie zijn, zoals ververijen van (grond)stoffen. Sporen van die thuisbedrijvigheid zijn nu soms nog in de stad terug te vinden in luiken, kelderingangen of doorgangen. Ook worden zo nu en dan werktuigen teruggevonden zoals bij de Hogewoerd nummer 32, waar de resten van kuipen van een toenmalige ververij konden worden uitgegraven. Een goed deel is echter verdwenen. Geen nut meer of het viel ten prooi aan de vernieuwingsdrift in de latere jaren om een pand een moderner aanzicht te geven of een andere (woon)functie. Dat heeft veel van de laat-middeleeuwse elementen doen verdwijnen, maar gelukkig niet altijd. Soms is het nog goed te zien aan een gevel. Een voorbeeld daarvan staat aan de Dwarskoornbrugsteeg en is tot op heden tamelijk onbekend

Al vanaf het ontstaan van het boerenbedrijf was het de gewoonte om werk en wonen onder één dak te brengen. Ook als binnen die bedrijvigheid bepaalde specialisaties ontstonden, zoals smeden of timmeren, bleef het de gewoonte om dat samen met wonen te combineren. Hetzelfde geldt voor het verkopen van goederen vanuit huis. Het begrip winkel is daar nog van overgeleverd en betekent in het Middelnederlands niets meer of minder dan een hoek in de woning. Uiteindelijk vraagt de toenemende nijverheid in de middeleeuwen meer en meer ruimte voor bewerking of opslag van goederen en grondstoffen. Woonhuizen krijgen een achterhuis dat vaak voor dergelijke activiteiten wordt gebruikt. Soms staat zo'n achterhuis aan de waterkant voor het laden en lossen van goederen, zoals goed te zien is aan de Rijn-zijde van de Hogewoerd. Of op plaatsen waar kaden werden tot straten, zoals de Aalmarkt. Wellicht gebeurde dat creëren van meer ruimte vermoedelijk ook omdat men het comfort van het wonen wilde vergroten; lees wonen en werken niet meer in dezelfde ruimten onderbrengen, maar strikt van elkaar gescheiden.

gebleven. Het betreft hier de achterkant van Breestraat 108a en het pand heeft aan de steegkant nummer 5. Een typisch geval van een laat-middeleeuwse werkgevel.

Twee panden

Het aardige van die gevel is dat die weliswaar in de 18^e eeuw een paar vernieuwingen heeft ondergaan, maar een paar van de oudste elementen heeft bewaard. Een recent onderzoek van het RAL, op uitnodiging van de Stichting Diogenes Leiden, toont aan dat het hier in de kern om een laat-middeleeuws huis gaat. Dakspanten, het metselwerk voornamelijk aan de steegkant, elementen van de skeletbouw binnenin, de buitendeur op de begane grond met een authentiek slot uit die tijd aan de achterzijde en de wegge- werkte osendrup of drupgoot (een ruimte tussen de huizen om het regenwater af te voeren) aan de stadhuiszijde geven aan dat het hier in opzet om bebouwing uit die vroege tijd gaat. De opstal heeft, zoals we zagen, ook aan de steegkant een nummer. Dat kan betekenen dat er hier sprake kan zijn geweest van twee aparte pandjes die nu verheeld zijn. Regelmatig werden die panden juist gescheiden van elkaar en gingen ze een zelfstandig leven leiden. Dat gebeurde bijvoorbeeld aan de Nieuwstraat, die als straat feitelijk niet anders was dan een weg langs de achterkant van de huizen aan de Nieuwe Rijn. Het grondplan was voor dit object vermoedelijk toch te gering in omvang geweest om er twee panden op te projecteren en zo werd het een geheel. Van twee afzonderlijke panden is binnenin inderdaad niets te zien. Wat er rest aan de genoemde elementen uit de vroege tijd komt aardig overeen met de datum van het ontstaan van het pand zoals we dat nu kennen. Kaartgegevens uit die tijd laten in alle gevallen zien dat de steeg al in de 16^e eeuw is getekend met een bebouwing die loopt tot aan de Breestraat. In de oudste opgave heeft de Dwarskoornbrugsteeg wel een iets andere naam; 't Hec of Dwers Corenbrugstraat. Later werd het stuk grond van de steeg naar de Rijn toe ook wel louter 't Heck genoemd. Wat dat betekent is niet bekend. Het kan zijn dat het ooit een stuk grond aanduidde met een hek er omheen, maar het blijft koffiedik kijken.

18^e eeuw

Volgens onderzoeker Van Oerle was het pand ten tijde van zijn ontstaan rond 1580 in gebruik als bakkerij (voedselnijverheid/backerij) en, sterker nog, vermoedelijk ook speciaal voor een bakker gebouwd. De gevel aan de achterzijde ver- raadt dat. Een luik hoog in de gevel en een bijzonder brede deur zijn zonder discussie uit de tijd van de bakkerij. De grootte komt overeen met het volume van de balen, en meel

werd altijd op zolders opgeslagen. Daar was het droog. Ook de brede deur op de begane grond duidt niet op een parti- culiere uitgang, maar op gebruik voor het binnenhalen van volumineus verpakte producten/grondstoffen, zoals balen meel. De afmeting is tevens een aanwijzing dat de bakkerij aan de achterkant van het pand gevestigd is geweest.

Dat luik zit overigens wel onverklaarbaar raar in de ge- vel en is overwegend richting stadhuis geplaatst. Nader on- derzoek heeft niet kunnen uitwijzen waarom het zo vreemd is geplaatst. Geopperd wordt dat de plaatsing van het luik zou kunnen betekenen dat aan de brede zijde er verhou- dingsgewijs meer ruimte overblijft om de goederen op te slaan. Hiermee is deze nog niet eerder beschreven gevel in delen een van de oudste onaangetaste, niet-gerestaureerde gevels van handel of nijverheid die bewaard zijn gebleven in Leiden, compleet met aanwijzingen dat het pand speci- aal voor een bakker werd ontworpen. Het geheel werd in de 18^e eeuw deels veranderd, zodat er een 'verminking' heeft plaats gevonden en de middeleeuwse oorsprong op die plaatsen niet meer is terug te halen. Een troost is dat het raam op de begane grond en die van de eerste verdieping uit die latere periode redelijk zeldzaam zijn in onze stad. In de gevel zijn dus een paar bouwperioden samengebracht en die vormen een raar maar interessant ensemble dat uniek mag worden genoemd. Nu nog het schildje met 'gemeen- telijk monument' en dan is het sieraad een erkende gevel geworden.

Stichting Diogenes, HoK

DE BURCHT OP WEG NAAR MONUMENTENSTATUS

De Burcht in Leiden is een van de 28 te beschermen archeologische rijksmonumenten waarvoor eind mei een aanwijzingsprocedure is gestart.

Bij selectie voor bescherming in het verleden ging het vooral om 'zichtbare monumenten', zoals hunebedden, terpen en grafheuvels. Op de nieuwe lijst staan vooral niet-zichtbare monumenten, ver- spreid over heel Nederland. Zoals kampementen van jagersverzamelaars, nederzettingen, begraafplaat- sen en akkers van prehistorische boeren, romeinse bruggen, een 17de eeuwse scheepswrak, verdedigings- werken uit de tachtigjarige oorlog en een verdron- ken stad.

De aanwijzingsprocedure werd gestart door mi- nister Bussemaker tijdens een bijeenkomst op maan- dag 26 mei in Leiden, waarbij ook een wandeling naar de Burcht werd gemaakt.

BOEK & TIJDSCHRIFT

Van heiligen tot amoeben. 150 jaar monumentale glasschilder- kunst in Nederland.

ISBN 978-90-5997-161-5

144 pagina's, 137 ill. in kleur. Uitgave door Primavera Pers, Leiden, in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cul- tureel Erfgoed. Prijs € 24,50

Hoewel gebrandschilderd glas vooral met kerkgebouwen wordt geassocieerd, behoort het niet tot het exclusieve do- mein van de religieuze kunst. Ook openbare gebouwen en woonhuizen hadden, en hebben, gebrandschilderde ramen.

KORTWEG

Een selectie van kort nieuws uit de wereld van het industrieel erfgoed

UITKIJKTOREN IN NATUURGEBIED

De watertoren van Sint Jansklooster (1932) heeft een bij- zondere functie gekregen: sinds kort is het de uitkijktoren voor het natuurgebied De Wieden, in Noordwest-Over- ijssel.

Het initiatief om van deze toren een uitkijktoren te

In dit boek ligt de nadruk op de glasramen van gebou- wen die de afgelopen jaren met speciale restauratiegel- den van de regering zijn hersteld. De oudste glazen die in dit boek worden besproken dateren van de jaren 1860, de jongste uit 2012. Dit boek biedt hiermee een uitstekend overzicht van de ontwikkeling van de monumentale glas- schilderkunst in ons land in de afgelopen 150 jaar. Behalve aan de glazen zelf wordt ook veel aandacht geschonken aan de grotendeels nog onbekende, rijke grafische docu- mentatie: ontwerptekeningen op kleine schaal en op ware grootte: de zogenaamde *cartons*.

Dr Zsuzsanna van Ruyven-Zeman is kunsthistoricus. Zij is de auteur van een groot aantal publicaties op het ge- bied van de glasschilderkunst en grafische kunsten in ons land, onder andere in de prestigieuze Corpus Vitrearum- reeks over de Goudse glazen. In 2012 verscheen haar tweedelige standaardwerk over de Nederlandse glasschil- derkunst voor 1795.

(Primavera Pers)

maken is afkomstig van BOEi (organisatie voor de her- ontwikkeling van industriële panden) en Natuurmonu- menten. Bezoekers gaan naar 45 meter hoogte voor een bijzonder uitzicht op het natuurgebied. Er is een nieuw trappenhuis gemaakt. Vanaf de lekvloer, op 28 meter hoogte, loopt een stalen wenteltrap dwars door de bodem van het waterreservoir, het hart van de toren. Een deel van het 'deksel' van het watervat is verwijderd, om zo een groot bordes voor bezoekersgroepen te maken. Naast de kleine bestaande ramen zijn er vier nieuwe, grote ven- sters aangebracht.

De watertoren is elke zaterdag geopend van 11 tot 15 uur. Onder leiding van een torenwachter kunnen klei-

ne groepen naar boven klimmen. Bezoekers dienen van tevoren te reserveren bij het bezoekerscentrum De Wieden, tel. 0527 246 644. (BOEi)

VUURTOREN BRESKENS

De vuurtoren van Breskens wordt gerestaureerd. De toren is het eigendom van de Permanente Commissie voor Toezicht op de Schelde. Die zorgt voor het opknappen van de buitenkant van de gietijzeren toren, die voorzien zal worden van een nieuwe kitlaag, zodat er geen zout en zand meer binnen kunnen dringen. Ook krijgt de toren een verfje.

Vervolgens wordt de toren overgedragen aan de pas opgerichte Stichting Vuurtoren Breskens, die gaat zorgen voor de renovatie van de binnenkant van de toren. Daartoe worden momenteel donateurs gezocht. De verwachting is dat de opknapbeurt in het najaar gereed zal zijn. Dan zal de toren, die van 1867 dateert en daarmee een van de oudste, nog bestaande gietijzeren vuurtorens in ons land is, worden opengesteld voor het publiek. Ontwerper van de toren is Q. Harder, de toren werd gemaakt bij de ijzergieterij Enthoven in Den Haag. (Omroep Zeeland)

DONATEURSDAG STIEL 2014

Het heeft even geduurd, maar het is gelukt dit jaar op 23 mei voor onze donateurs weer de jaarlijkse contactdag te organiseren. Weliswaar heeft daarvoor het stedelijk museum de Lakenhal het eerste deel van de geboden presentaties verzorgd, maar toch. Onder leiding van de directeur van het museum werd door een der conservatoren de oorspronkelijke functie van de Lakenhal, die het gebouw tot het industrieel erfgoed doet behoren, belicht en door een der restauratiearchitecten inzicht verstrekt in de planvorming voor de restauratie van het 17de eeuwse gebouw. In mijn ogen nog al wat controversiële ideeën, waardoor de heringebruikname in 2017 discutabel is. Desalniettemin een behartigenswaardige voordracht.

Daarna werd ter afsluiting van de middag een bezoek gebracht aan de kegelbaan aan de 2^e Binnenvest-

WATERTOREN DEN BOSCH

In april jl. is de watertoren van Den Bosch geopend voor ondernemers die op zoek zijn naar een markante kantoor- of horecalocatie. Eerste huurder: Brens Advocaten heeft in mei zijn intrek genomen op de tweede verdieping. BOEi, een non-profitorganisatie die zich inzet voor behoud van erfgoed, heeft de toren gerestaureerd. Met een nieuw trapenhuis, extra vensters en een gloednieuwe lift kan de toren nu aan een nieuw leven beginnen. Het eerherstel van de watertoren betekent veel voor de verfraaiing van dit deel van het stadscentrum van Den Bosch. Rondom de watertoren wordt nog veel groen aangelegd en er komt bestrating met parkeerplaatsen.

De watertoren dateert van 1885 en is 33 meter hoog. Na jaren van leegstand en een brand in 2011 hebben de gemeente, de provincie en BOEi de handen ineengeslagen om verder verval van de toren tegen te gaan. BOEi werd eigenaar en startte onmiddellijk met de restauratiewerken. De herbestemming van de toren werd mede mogelijk gemaakt door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de BankGiro Loterij, de provincie Noord-Brabant en de gemeente 's Hertogenbosch.

gracht. Ook daar is sprake van restauratieplannen die door de architect werden toegelicht. Voor een ieder die dat wilde kon een poging worden gewaagd om een keer te kegelen. Dat viel niet tegen, maar eenvoudig is het niet.

Onder het genot van een drankje werd door de voorzitter gememoreerd waarmee STIEL doende is en de bijeenkomst beëindigd.

LB

UIT LEIDEN EN REGIO

GEVELSTENENWANDELROUTE: LANGS HUIZEN VAN BEROEMDE LEIDENAREN

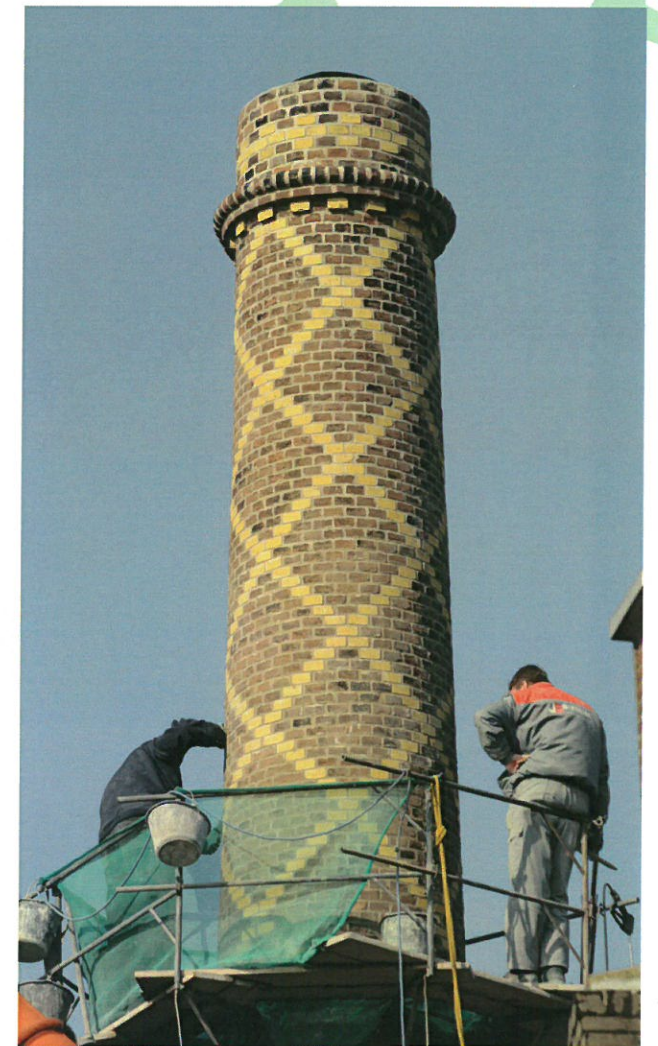
Stiel heeft nog altijd een aantal A4 beschikbaar met verschillende wandelroutes door Leiden. Gemakkelijk als u nog eens gasten heeft. Deze bestaat uit een route met vragenlijst en een apart blad met antwoorden. Ook aantrekkelijk met kinderen. Zonder kosten voor donateurs/abonnees aan te vragen bij joopgijs@hetnet.nl. Verzendingsuiteraard per e-mail.

Ook zijn er nog de boekjes "Een wandeling langs twintig monumenten van bedrijf en techniek in Leiden" en "Een wandeling langs 37 historische winkelpanden in Leiden". € 6,- per stuk.

Een wandeling langs muurreclames verdient ook wel weer eens aandacht, een aantal moet nodig opgeknapt worden of vrijwel geheel teruggebracht. We bekijken hoe we dat het beste kunnen aanpakken en met wie. Op 12 juni maken we alvast een voorlopige muurreclamewandeling met een delegatie uit Vlaams Gent of Ghent zoals men dat daar spelt. Een mooie stad, jarenlang een partnerstad van Leiden. Nu wil men zien wat wij aan muurreclames hebben in aansluiting op een bijeenkomst van de Stichting Tekens aan de Wand de volgende dag in Den Haag.

JG

SCHOORSTEEN

De historische schoorsteen van de vroegere Timp Koekjesfabriek, later bakkerij Tijsterman aan de Haarlemmerstraat, is in het voorjaar gerestaureerd. Daardoor blijft dit zeldzame exemplaar voor Leiden behouden. Landelijk gezien is de schoorsteen uniek vanwege de goed zichtbare ruitvormige versiering in een gele kleur. De restauratie is inmiddels voltooid, maar hierbij nog een foto van de werkzaamheden. Foto: N. Bavelaar.

Wilt u de bijdrage 2014 aan onze stichting overmaken naar onze IBANrekening:

NL53 INGB 0001 0393 91

t.n.v. Stichting Industrieel Erfgoed Leiden – Stiel,

Donateurs en abonnees € 15,-, bedrijfsdonateurs € 50,- met recht op een advertentie in ons tijdschrift.

Nieuwe abonnees kunnen zich opgeven via:
info@stiel-leiden.nl.

Meer nieuws en gegevens over erfgoed, winkelpanden, kleur op panden, vergunningen op www.erfgoedleiden.nl,
ander nieuws en gegevens op www.stiel-leiden.nl.

OPEN MONUMENTENDAGEN

De Open Monumentendagen zijn dit jaar op 13 en 14 september en hebben als onderwerp REIZEN. Wilt u als vrijwilliger aanwezig zijn om bezoekers te ontvangen in een pand en rond te leiden, dan kunt u zich opgeven of informatie krijgen bij ldijkstra@leiden.nl. Het gaat dan om een dagdeel op zaterdag of zondag.

JAARLIJKSE VERGADERING FIEN

De jaarlijkse vergadering van de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland werd 24 mei in Rotterdam gehouden in het vroegere kantoorgebouw van de RDM, de Rotterdamse Droogdok Maatschappij. Na het officiële deel was er een rondleiding door het Quarantaine terrein, het dorp Heijplaat, een woonwijk in een heel gezellige 1930 bouwstijl. Het kantoorgebouw is nu ingericht als Academie van Bouwkunst en Congrescentrum. De enorme ruimte wordt

gebruikt door diverse Colleges en Hogescholen die vooral gericht zijn op technische opleidingen. Verder een prachtig uitzicht op de haven met enorme kranen, grote schepen en veel water.

Wij brengen het nieuws bij u thuis!

Met het Leidsch Dagblad blijft u op de hoogte van de gebeurtenissen in uw omgeving én leest u al het landelijke en wereldnieuws. Daarnaast besteden we veel aandacht aan cultuur, sport, wonen en ontspanning. Nieuws dat u direct raakt.

Dat brengen wij graag bij u thuis.

Word abonnee,
bel 088 - 8241111
of surf naar
www.leidschdagblad.nl

www.leidschdagblad.nl

Leidsch Dagblad

ADVERTENTIE

suzanne 20 fischer
bouwhistorisch onderzoek e eeuwse monumenten

gsm 06.54 78 77 56 mail@suzannefischer.nl
hofbrouckerlaan 10 2341 LN oegstgeest tel. 071.7850073
www.suzannefischer.nl

Nu in de Lakenhal:

7 EEUWEN LEIDS LAKEN

3 mei t/m medio 2015